

SVILAND

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Dokumentet er utarbeidet som:

- kunnskapsgrunnlag i plan og byggesaksprosesser
- kunnskapsgrunnlag for de som ønsker å bli kjent med historien og lokal identitet gjennom fysiske spor
- supplement til registreringene i Kulturminneregisteret

Automatisk fredete kulturminner er ikke omtalt her. For informasjon om disse se Riksantikvarens nettsted Kulturminnesøk eller Askeladden.

SVILAND

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Grunnleggende elementer og strukturer som er viktige å ivareta

- Et åpent heilandskap, et særpreget kulturlandskap formet av beite i mange generasjoner. Understreket av lange steingarder og spredt bebyggelse.
- Den fredete Krogedal, med representativ eldre bebyggelse for heigårdene, i sjeldent autentisk form. Knyttet til et landskap med flere spor etter tidligere utnyttelse av dets ressurser.
- Småbruket Hodl i Kjosavika, en sammenbygd rekke av heimahus, løe, fjøs og hevdhus. I dag den eneste representanten i Sandnes for en byggemåte som var karakteristisk for regionen, særlig på småbruk og husmannsplasser.
- Svilandskrossen, et eksempel på en ny type bygdesenter med forutsetning i utbyggingen av bygdeveinet i andre halvdel av 1800-tallet. Grunnlag for et næringsliv basert på gårdenes nye, handelsrettede produksjon, samt handel og tjenester for de veifarende.
- Svilands kraftstasjon med bebyggelse, rørgater, kanal og dam. Et helhetlig teknisk, industrielt kulturmiljø, der sammenhengen med terrenget og naturgrunnlagets vannressurser kommer særlig tydelig fram i det åpne heilandskapet. Det strekker seg over et stort område.
- Sviland kapell fra 1913 understreker Fjellbygda som en egen bygd i Høyland og Sviland som et senter. Har en markert beliggenhet i det skålfornede landskapet.
- Rogaland Arboret fra 1972 – bygd opp etter en stor skogbrann i 1970. Med historikk knyttet til statens oppkjøp og etablering av et stort skogplantefelt på Myklebust i 1873 – Høylandskomplekset. Milepel i 1800-tallets skogpolitikk, regionalt og på landsbasis.
- Kraftoverføringslinje Tronsholen – Lysebotn fra 1953 går gjennom bydelens utmark. Den er, sammen med transformatorstasjonen på Tronsholen, del av NVEs temaplan «Kraftoverføringens kulturminner».

INNHold

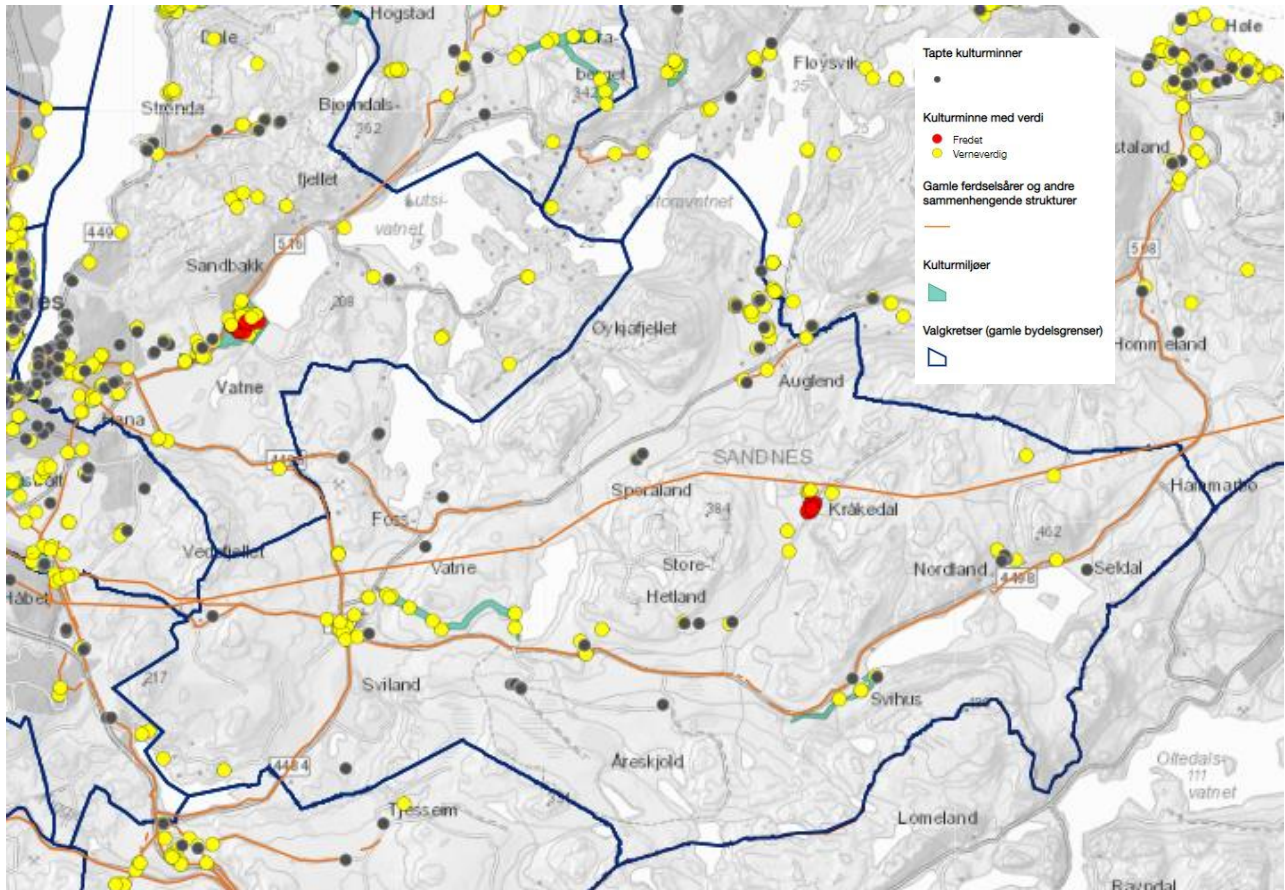
Registreringskart	2
Naturgrunnlag	3
Historie og næring	5
Gårdene	5
Andre næringer	9
Ferdselsårer	11
Fellesskapets kulturminner	13
Sentrale steder	13
Forsamlingshus	14
Sviland kapell	14
Skolen	15
2. verdenskrig	16
Kulturmiljøer i Sviland	17
Sviland kraftanlegg	17
Krågedal «Der Borte»	19
Svilandskrossen	20
Registreringsoversikt	22
Kilder	24

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

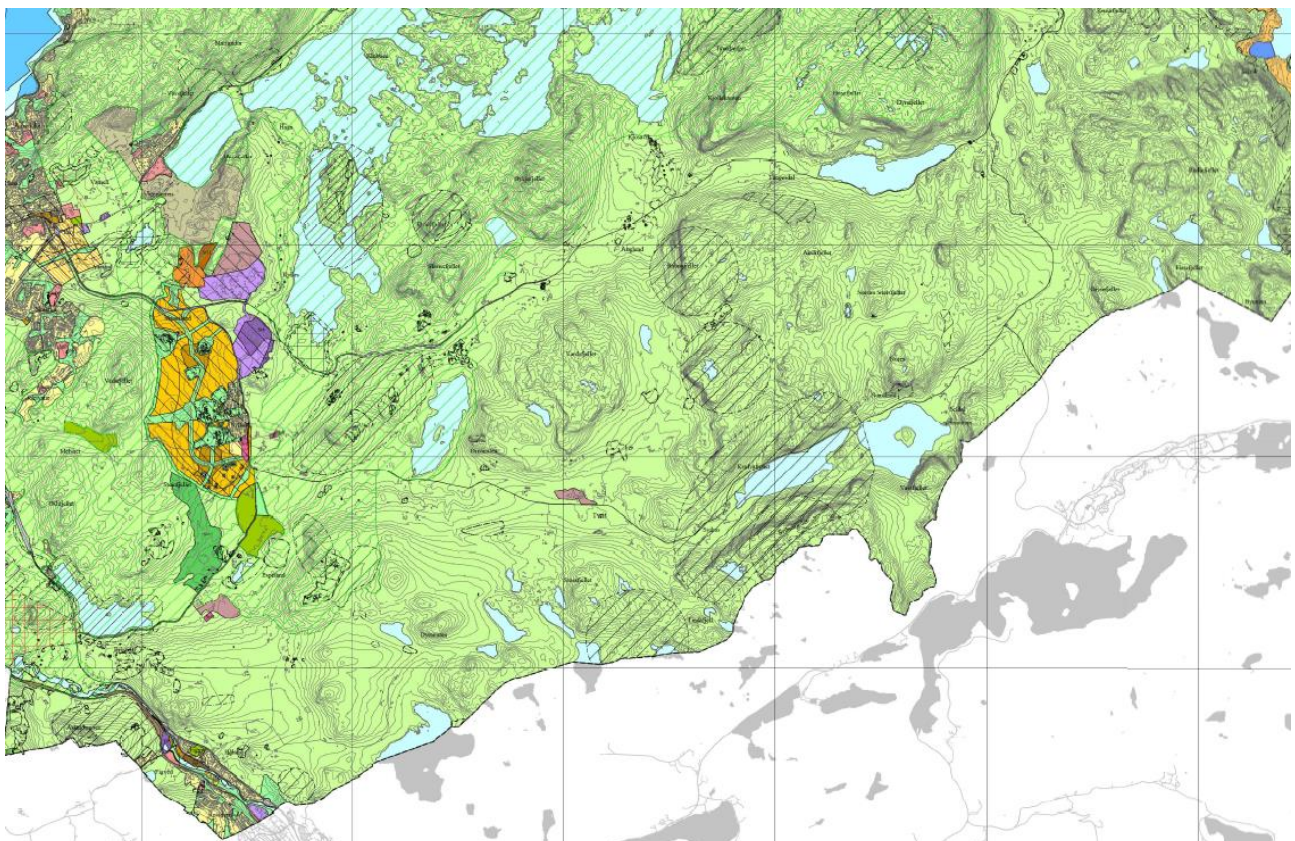
[Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](#)

[Link til Kulturminneregisteret](#)

KART OVER REGISTRERTE KULTURMINNER I BYDELEN

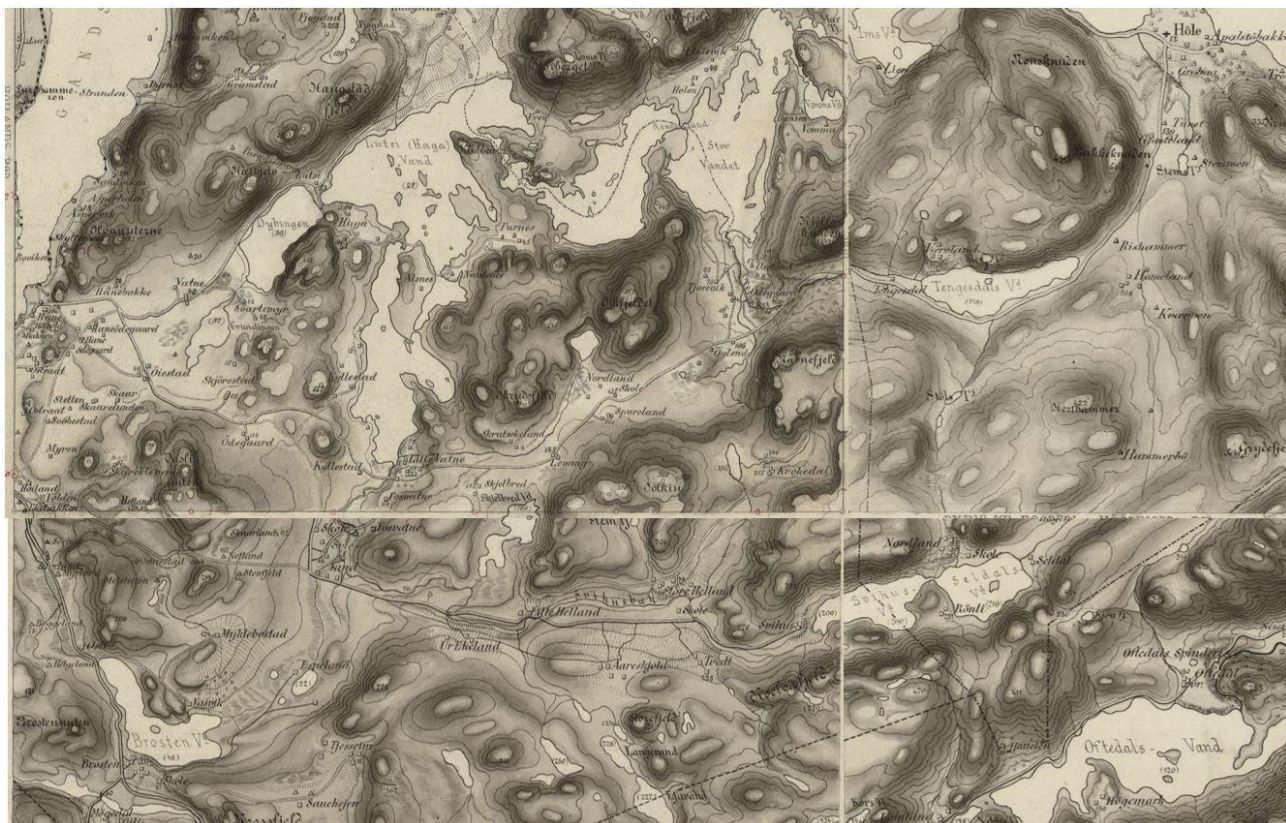

Detaljutsnitt fra kulturminneregisteret. [Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://www.kulturminner.no)

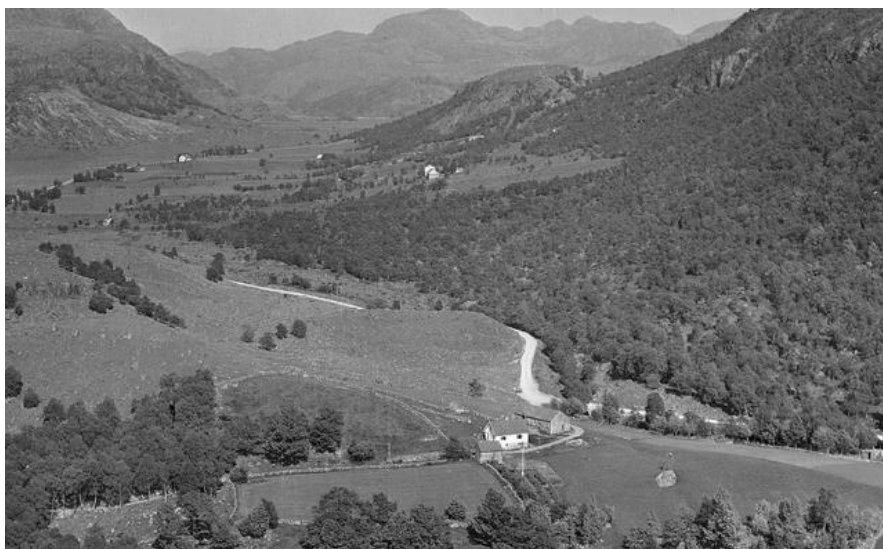
Utsnitt fra Sandnes kommuneplan 2019–2035. Arealdelen, plan 201811: [Kp2019 vedtatt plan 11 03 19 \(sandnes.kommune.no\)](https://www.sandnes.kommune.no)

NATURGRUNNLAG

Utsnitt av fire håndtegnede originalkart fra 1886–87 som grunnlag for det trykte rektangelkartet 6B Jæderen fra 1892. Det viser området mellom Høle og Høyland. ([Mitt kart | Kartverket.no](#), mfl.)

Bydelen Sviland ligger sørøst i kommunen og omfatter det som blir betegnet Høylands fjellbygd. Det er et kupert heilandskap med fjelldrag og flere markante nuter. Det deles inn av store og mindre dalføre hvorav de viktigste er østvestvendte *Sjøredalen* og *Noredalen*. Det er mye grunnfjell i dagen og den løse jorda er grusmorener. Flere myrdrag og vann gir Høylands fjellbygd rike vannkilder som har hatt stor betydning for nabobygdene. Herfra kommer viktige tilsig til Storånavassdraget via Bråsteinsvannet, der Høylandsåna har sitt utspring. På grensa mot Høle ligger Svihusvatnet. På vei ned mot Sviland får elva Svida tilsig fra flere vann og myrer og har, siden 1909, drevet Sviland kraftstasjon. Vassdraget svinger så nordover og blir en av kildene til det sammenhengende vannsystemet rundt Lutsivatnet. Elva fra Tengedalvatnet, som munner ut i Storavatnet ved Kjosavika, ga grunnlag for mindre håndverksbaserte virksomheter og et privat lite kraftverk som var i drift fra 1918 til 1936.

Osland nordover mot Tengedal. Widerøe 1954. (ika-w071155)

Et åpent gårds- og heilandskap preger mye av fjellbygda, men her er også betydelige skogressurser – som var grunnlaget for at Staten fra 1873 etablerte skogplantefeltet. Høylandskomplekset med utgangspunkt i gården Myklebust. På Nordland har det vært klebersteinsbrudd og marmorbrudd for industriell utnyttelse. Grusressursene i morene har gitt grunnlag for flere sandtak.

Sviland ligger i en skålformet dal, her sett fra Svilandveien mot øst. Ved foten av den markante fjellknausen Sygno ligger Sviland kraftstasjon – det røde huset midt i bildet. Sviland kirke til høyre.

Skjelbreitjørna er vannreservoar for Sviland kraftstasjon.

HISTORIE OG NÆRING

Utsnitt av håndtegnet originalkart fra 1855, utført av Jonas Ravn Daae. . Kartet viser en gammel veiforbindelse mellom ur Eikeland i Soredalen og Levang i Noredalen. (Mitt kart | Kartverket.n)

Gårdene

Bydelen består av 21 matrikelgårder. I Noredalen fra nordøst ligger: gnr. 17 Kjosavik, gnr. 16 Auklend, gnr. 14 Norland, gnr. 15 Sporaland, gnr. 12 Skruds-Eikeland, gnr. 13 Leikvam, gnr. 11 Skjelbred, gnr. 10 Foss-Vatne og gnr. 9 Kylls.

I Soredalen ligger: fra øst gnr. 75 Seldal, gnr. 76 Røyfli, gnr. 77 Norland, 1 gnr. 9 Svihus, gnr. 20 Tveit, gnr. 21 Åreskjold, gnr. 22 Hetland, gnr. 23 Ur-Eikeland og gnr. 24 Sviland – med to gnr. 5 Myklebust og gnr. 26 Espeland lengst sørvest. Gnr. 18 Krogedal ligger for seg selv mellom de to hoveddalførene.

Når det gjelder gamle administrative grenser, lå de fleste gårdene i Soredalen under Høle skipreie, men hørte til Høyland sogn. De østligste, Seldal, Røyfli og Nordland var del av Høle sogn. Kjosavik kom i en mellomstilling, var delt mellom Høle og Gand skipreide, og vekslet en tid mellom Høyland og Høle sogn.

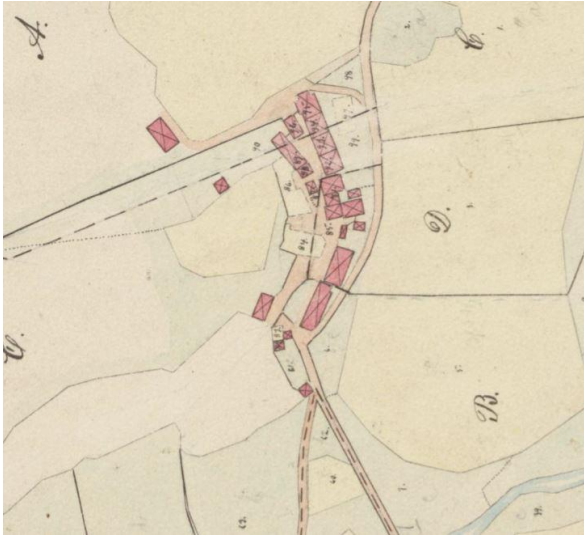
Dette er et åpent heilandskap der de fleste bruka har lite dyrkbar jord, men desto større fjellvidder med rikelig tilgang på beite. Fjellbygda er velegnet for sauehold. Kulturlandskapet er preget av beitkultivering for melkeproduksjon og sauedrift gjennom mange generasjoner. De fleste gårdene er blitt delt i 3–5 bruk i løpet av 1800-tallet. Det har vært mange utskiftinger utover 1800-tallet fram til rundt 1900. Klyngetun er det få spor av i dag. Det har vært relativt få husmannsplasser. Gårdsbebyggelsen er jevnt over mye fornyet. Det er lite eldre hus igjen og de som finnes er mye ombygd. Men det finnes noen få unntak og disse er til gjengjeld svært typiske representanter for regionen. Blant disse er den fredede heigården Krogedal. Den sammenbygde rekka med heimahus, fjøs og løe på Hodl i Kjosavika er i dag den eneste representanten i sin kategori i Sandnes.

Kjosavik med brukene Risholen nærmest og Egrå lenger inn til høyre. Begge bruk fikk nye tun etter et jordskifte rundt 1869. Her er registrert flere eldre hus og ruiner av hus. Den kraftige geilen til Risholen er ryddet bort, og mer av jordveien pløyd, med deler av strukturen i gårdslandskapet er bevart. Widerøe 1954. (ika-w071159)

Det felles tunområdet på gården Sviland fotografert av Widerøe i 1954. nærmest står et heimahus som er datert til 1872, ellers er bebyggelsen mye fornyet. Men miljøet bevart eldre struktur og flere eldre kulturlandskapselementer, som geilen gjennom tunet. (ika-w071124).

Klyngetunet på Kjosavika på jordskiftetkart fra 1869.

Røys etter hus som sto i klyngetunet på Kjosavika

Hodl i Kjosavika med sammenbygd rekke av heimahus, løe og fjøs.

Grindabygd treskelåve fra begynnelsen av 1900-tallet på Kjosavik. Treskeverket ble drevet av et vasshjul i bekken, men dette er det ikke spor etter.

Sag med treskosnekkerverksted i Kjosavika. Bygd 1911 basert på vannkraft.

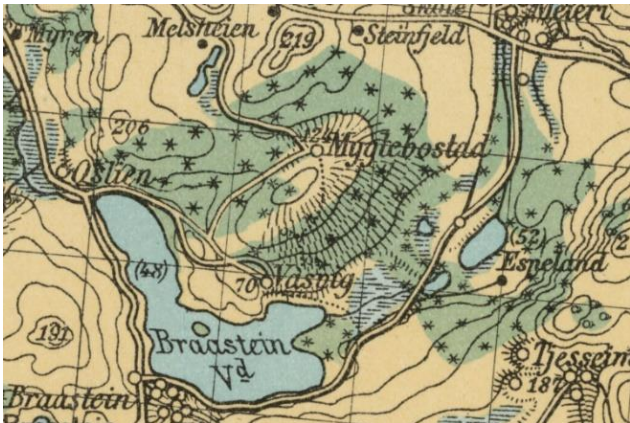

Store samdriftsfjøs preger gårdsbebyggelsen på Nordland i dag – bygd for foretakene Nordland Samdrift DA og Utslåtten Samdrift DA. Deres fellesfjøs skal være blant de største i landet. De ligger på hver side av det gamle klyngetunet på Nordland.

Nordland fotografert av Widerøe i 1957. (ika-w106745)

Andre næringer

Høylandskomplekset med Statens skoger på Myklebust og Espedal markert på kart fra 1915

Til høyre: Rogalandarboret ble etablert i 1972 etter en større skogbrann. Innfelt skogvokterboligen på Myklebust fra 1955.

Selv om det er det åpne heilandskapet som karakteriserer det meste av gårds- og heilandskapet i Fjellbygda, har bydelen likevel et markant innslag av skog. I 1873 begynte Staten oppkjøp av gårdene Myklebust og Espeland. Bak lå myndighetens bekymring for skogens tilstand generelt og et ønske om å styrke skogkulturen, særdeles i jærregionen. Tanken var å etablere større plantefelt på gårdenes utmark, med skogskjøtsel i offentlig regi. Dette ble utgangspunkt for det såkalte Høylandskomplekset, som etter hvert ble utvidet med eiendommer på Vagle, Høyland prestegård og foss-Eikeland. Det meste av innmarka ble etter hvert solgt tilbake til brukerne, men et bruk på Myklebust ble holdt av til skogvokteren. Staten beholdt innmarka til 1984. Høylandskomplekset ses i sammenheng med Statens Planteskole på Sandved (1867–1932), hvor staten også fikk vedskjæreri og sagbruk. En stor skogbrann i 1970 la grunnen til at Rogaland Arboret i 1972 ble etablert på grensen mellom Espeland og Myklebust ved Sviland.

Myklebust 1954. Bruket nærmest ble brukt av skogvokteren. Her står en gammel hovedbygning og løe fra 1939. I 1955 ble det bygd ny skogvokterbolig. Det gamle huset er revet. Det er ikke registrert eldre hus på Myklebust. Bebyggelsen i bakgrunnen er Sviland. (Widerøe, ika-w071132)

I Sjøredalen, i utmarka på Nordland, var det klebersteinsbrudd og marmorbrudd for industriell utnyttelse. Marmorbruddet var i drift en kort tid fra slutten av 1890-årene til 1905, klebersteinsbruddet på 1930-tallet. Det ble bygd veier og hus ved bruddene, men i dag er kun tufter tilbake. Prestebrygga i Høle ble bygd for utskipping av steinen. Interessen for å utnytte bergressursene var stor på slutten av 1800-tallet. Selv om varigheten var kort forteller bruddene på Nordland om et typisk trekk fra næringshistorien, knyttet til bruken av naturressurser utenom jordbruket. Også grusressursene i morene har vær utnyttet industrielt. Det har vært og er flere sandtak i bygda.

Bydelen er, ved *kraftoverføringslinja fra Lysebotn til Tronsholen*, «vertskap» for et teknisk kulturminne på landsverneplannivå. I Statkraft landsverneplan for kulturminner er anlegget vurdert som kulturhistorisk verdifullt i et nasjonalt perspektiv. Stavanger Elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag stiftet Lyse Kraftverk like etter andre verdenskrig. Målet var en storstilt kraftutbygging innerst i Lysefjorden, med kraftoverføring til en ny sekundærstasjon på Tronsholen på Høyland. Overføringsledningen er 64 km lang og krysser Lysefjorden og Høgsfjorden. Overføringskapasiteten ble forsterket med nye masterekker i 1957 og 1963. De tre generasjoner masterekker gir et interessant bilde av etterkrigstidens tekniske utvikling.

Ledningen kommer inn i bydelen ved Netland og går over i Høle ved steinbruddene på Nordland. Den går for det meste i utmarka. Sammen med Sviland kraftstasjon har derfor bydelen flere høyt verdsatte kulturminner fra viktige epoker av kraftutbyggingens historie.

Sviland kraftstasjon som ny. Bestyrerboligen i bakgrunnen. (Kilde Alsvik 2000.)

Sviland Kraftstasjon "Ljonheim", ble bygd 1909 av Sandnes elektrisitetsverk og hadde stor betydning for byens næringsliv og private husholdninger. Selve kraftstasjonen, sammen med styrerbolig, damanlegg, kanaler, rørgater og bygninger knyttet til produksjonsanlegget, utgjør et sammenhengende kulturmiljø med stor kunnskapsverdi med vekt på industrihistorie. Det har, slik det ligger i det åpne heilandskapet, stor opplevelsesverdi.

I bydelen er det registrert flere spor etter utnyttelsen av vannkraften lokalt, som kvernhus og tørkehus knyttet direkte til gårdens behov. De fleste er registrert i form av ruiner og tufter. I kulturlandskapet rundt Krogedal er det flere slike talende ruiner. I samme kategori kommer det bevarte hjulhuset på Nordland, bygd for kraftoverføring til slipestein og treskemaskin. På Risholen i Kosavika står et større treskehus

opprinnelig basert på kraft fra en lokal bekk. Elva som kommer ned fra Tengesdalvatnet til Kjosavika gav kraft til småindustri i form av et sagbruk med treskoverksted bygd 1911. Ved samme elv ble Kjosevig El-verk bygd i 1919. Det var i drift til 1956 – med en kraftig og dammur som eneste minne i dag. I kategorien småindustri kommer også en bygdemølle og stampe på Hetland, trolig bygd på 1890-tallet og i drift til 1940 og 1930-tallet. Den utnyttet samme vassdrag som Sandnes elektrisitetsverk ble lagt ved i 1909.

Landskapet i Fjellbygda lå til rette for melkeproduksjon og med eget meieri fra 1898 ble det lettere å produsere for salg. Fjellbygden Meieri ble bygd i veikrysset på Sviland med vannkraft fra Espelandstjørna. Det var i drift til det ble slått sammen med Sandnes Meieri i 1938.

I 1916 ble Sviland Trevare- og hjulfabrikk bygd ved bekken rett ovenfor Meieriet. Nytt hus ble satt opp ved selve Krossen i 1921. Beliggenheten i veikrysset var strategisk, som en typisk servicebedrift for tidens

veifarende. Da gummihjulene overtok, ble produksjonen lagt om til andre trevareprodukter. Fabrikken hadde stor omsetning og var i drift til 1950-tallet. Fortsatt er det næringsvirksomhet i huset, som imidlertid er mye endret.

Et hjulmakerverksted i mindre skala står på Sporaland. Her ble en gammel gråsteinsmurt gårdssmie bygd om i 1924 av gårdbrukeren som drev som smed og hjulmaker i tillegg til gårdsbruket. Det er godt bevart og et fint eksempel på yrkesallsidigheten på gårdene.

Smie med hjulmakerverksted på Sporaland.

Ferdselsårer

Utbyggingen av veiene i Noredalen og Soredalen begynte i hver sine ender som bygdeveier og kirkeveier i Høyland og Høle, før de etter lang tid ble koblet sammen. De skal lenge ha hatt dårlig standard. Den første utbygde kjerreveien skal ha vært Svilandsbrekken mellom Høyland kirke og Sviland. Den sto ferdig i 1838. Den ble lagt om og utvidet i 1924, og forbindelsen er i dag delvis representert ved Steinfjellveien og Melsheiveien. Rektangelkart fra 1855 viser sammenhengende vei gjennom både Noredalen og Soredalen, men med en forbindelse mellom dalførene øst for Sygnå. Dagens veiforbindelse fra Noredalen til Sviland vest for Sygno ble opparbeidet som kjerrevei 1876–1882. Da Espelandsveien øst for Bråsteinsvatnet ble utbedret i 1906, og lettet forbindelsen med Ålgårdsveien, var bydelens viktigste kommunikasjonsknutepunkt Svilandskrossen for alvor etablert. Dagens veier gjennom Noredalen og Soredalen er stadig blitt utrettet, men det finnes flere spor etter eldre veipartier.

Gamle Hølevei er fortsatt synlig som sti over Auglend.. Ny vei går utenom til høyre i bildet

Kapellet ble bygd 1913 ved veien som forbinder Noredalen og Soredalen, og som ble opparbeidet 1876-1882

Utsnitt som viser Sviland på kart over ekserserplassen Madlamoen fra 1915. ([Mitt kart | Kartverket.no](#))

Rektangelkart 6B Jæren fra 1954. ([Mitt kart | Kartverket.no](#))

FELLESSKAPETS KULTURMINNER

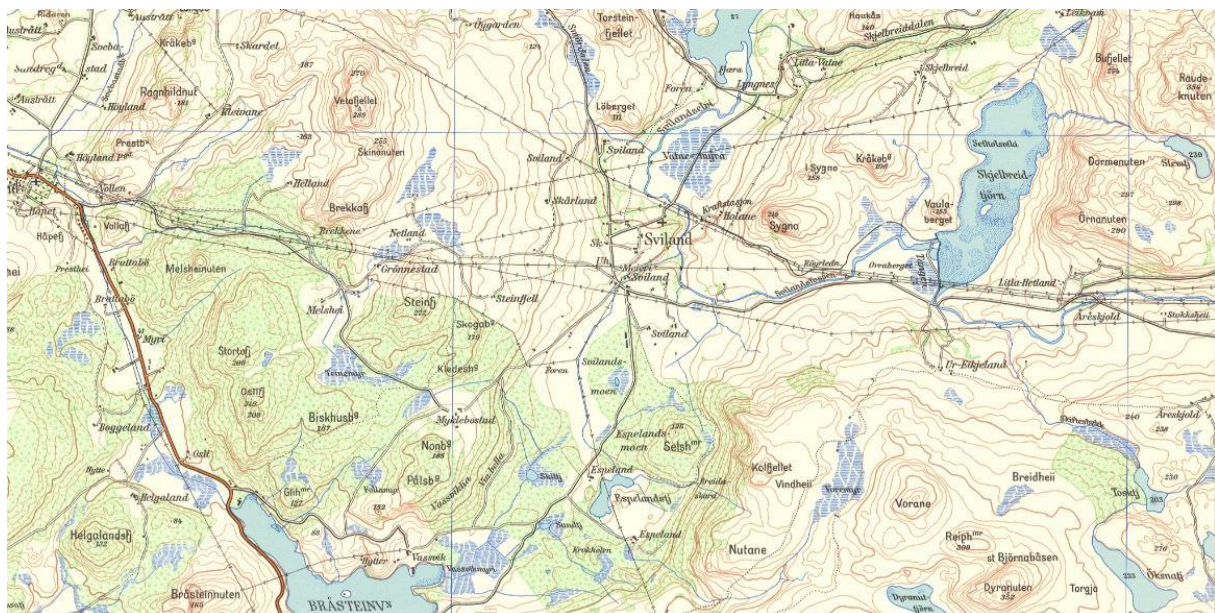

Sviland kirke og Sviland kraftstasjon sett fra Svilandveien.

Sentrale steder

På grunnlag av navn og arkeologiske funn peker *Leikvam* og *Myklebust* ut som gårder som har hatt en status ut over det vanlige. Leikvam (Leikvang) trolig som et samlingsted, og Myklebust som en særlig stor gård, kanskje hovedgården i et kirkesogn i tidlig kristen tid.

Svilandskrossen utviklet seg til et knutepunkt for Fjellbygda etter hvert som bygdeveiene ble bygd ut i andre halvdel av 1800-tallet. Her vokste det fram et lite bygdesenter med meieri, trevarefabrikk, butikk, post og telefon. Ikke langt unna kom skole og samfunnshus. Stedet har bygningsmiljø som forteller om historien.

Utsnitt av omegnskart fra 1954, blad nr. 2 Høyland. Kartet illustrerer knutepunktet *Svilandskrossen*. Kartet viser også kraftlinjene mellom Lysebotn og Tronsholen transformator. En av linjene inngår i NVEs temaplan *Krafoverføringens kulturminner*. ([Mitt kart](#) | [Kartverket.no](#))

Widerøefoto fra 1954, tatt fra gården Skårland mot Svilandskrossen. Sviland kapell til venstre. Det er ingen eldre hus igjen på Skårland.

Forsamlingshus

Sviland kapell

Sviland kapell fra 1913, ombygd 1962. Til høyre kapellet i 1935. (Jærmuseet, digitalt museum, JAEHS018.036.)

Det meste av Fjellbygda hørte til Høyland sogn, med unntak av gårdene lengst øst i Sørenalen som lå til Høle. Tanken om eget kapell på Sviland kom opp da man på begynnelsen av 1870-tallet diskuterte flytting av Høyland kirke til Skeiane – som felles kirke for Høyland og Sandnes. Det var en plan Fjellbygda kun ville stemme for om de samtidig ble eget herred. Etter dette gikk Sandnes inn for å bygge egen kirke, som ble innviet i 1882. I 1905 ble det satt ned et utvalg som skulle arbeide for kirke med gravplass på Sviland, og i 1911 var finansieringen på plass. Arbeidet kunne begynne i 1912 og kirken ble innviet i 1913. Den ligger et lite stykke fra Svilandkrossen, men synlig og sentralt i det åpne, skålformede landskapet på Sviland.

Skolen

Omgangsskolen holdt lenge stand i Fjellbygda, men bygging av fastskoler kom i gang på 1870-tallet. Da ble det reist små skolestuer langs de nye bygdeveiene på Tveit, Sporaland, Sviland og Seldal – litt senere på Tengesdal. Seldal og Tengesdal hørte til Høle skolekrets, de andre til Fjellbygda. De små førstegenerasjons skolestuene ble fortløpende endret eller erstattet med nye, større hus. De er i dag kun representert på Tengesdal og Seldal, begge bygd rundt 1900. Da skolekretsen i Høle ble sentralisert på 1950-tallet ble de overtatt av bygda som grendehus/forsamlingshus. Også Tveit nye skole fra 1951 er i bruk som grendehus. Skolen på Sviland ble i 1892 flyttet til Kyllles, men ny ble bygd på Sviland i 1912, som igjen ble erstattet av ny i 1967.

Skolestua som ble flyttet til Kyllles, ble delvis avløst av ny skole på Sviland igjen i 1912. Huset var siden i bruk både som bedehus og skole. Det er revet. Svilands ungdomslag bygde forsamlingshus ved Svilandveien i 1937, like ved Krossen. Det står fortsatt og er i bruk som samfunnshus, men i sterkt endret, modernistisk stil.

Seldalkretsens skole fra 1873 ble reist på grund under Nordland. Den var et svært lite hus, uten loft og lite tjenlig. Rundt 1901 ble det bygd nytt skolehus på Seldals grunn, nærmere vannet. Fortsatt et lite hus, men nå med loftsetaje. Beliggenheten for seg selv og tett i veien er typisk for en del av de små skolehusene på landsbygda (ika-w1067449

Tveit skole fra 1951, fotografert av Widerøe i 1954, i dag grendehus. (ika-w071170)

2. VERDENSKRIG

Det er få registreringer fra 2. verdenskrig bygd av okkupasjonsmakten i bydelen.

På Skjørestad, sørvest for krysset mellom Noredalsveien og Svilandsveien er det spor etter en skytestilling. Stillingen har en strategisk beliggenhet i forhold til krysset, noe som kommer enda sterkere fram når man ser på krysset slik veilinjene var før utretting på 1970–80-tallet

Skytestillingen på Skjørestad.

Sør for Svilandskrossen hadde tyskerne en ammunisjonsleir. Det står ingen hus der fra den tida.

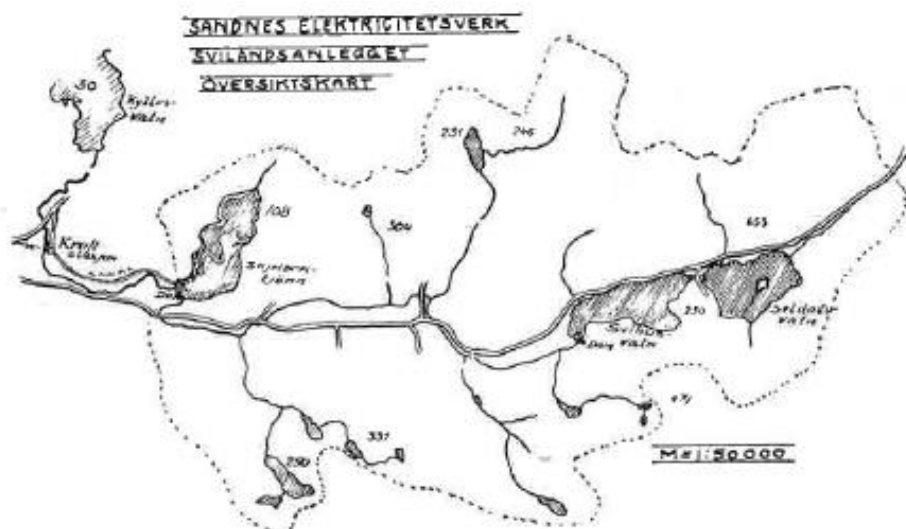
På østsida av Bråsteinsvatnet står en hytte som skal ha vært kommandantbolig og hørt til den tyske bebyggelsen ved Bråstein. Flyfoto fra 1937 viser et hus der med samme form og plassering, så det spørs om ikke tyskerne har overtatt et eldre hus. Uansett forteller bruken av huset okkupasjonshistorie fra Sandnes. Litt lenger nord langs stien ved vannet, like utenfor bydelen, står en minnestøtte satt opp av tyskerne i 1943 (se bydelsrapport for Bogafjell). Her er også et vannreservoar.

Det norske forsvaret kjøpte Fjellbygdens Meieri da det ble lagt ned i 1938. Det kom derfor til å spille en rolle under planleggingen av forsvaret av Rogaland i april dagene 1940. På vårparten var det opprettet et våpendeponi i meieriet, i forbindelse med Rogaland-regiments motormitraljøse-avdeling. Etter planen skulle mobiliseringen av Rogaland-bataljonen foregå på Sviland. Men det ble snart endret til Dirdal og Gilja, og da gjaldt det å få våpendepotet på Sviland tømt fort. Det lyktes, allerede tidlig om morgenen 10 april var depotet tømt og overføringen til Dirdal og Gilja gjennomført. Under krigen brukte okkupasjonsmakten meieriet til arrest eller fengsel, slik at huset indirekte er et minne fra krigen med flere fortellinger.

KULTURMILJØER I SVILAND

Sviland kraftanlegg

Kraftanlegget til Sandnes kommunes første elektrisitetsverk fra 1909.

Dammurene ved utløpet av Skjelbreitjørna.

Sandnes kommune fikk sitt første elektrisitetsverk i 1909. Svilandsvassdraget med vann fra Skjelbreivatnet ble innkjøpt i 1907, og seinere utvidet til å omfatte Sviland- og Seldalsvatnet. Til sammen ga det, ved oppbygging av en åtte meter høy demning, et basseng med 2 millioner kubikkmeter og en effekt på 1500hk. Nedslagsfeltet er på 33 kvkm og fallhøyden på 72 meter netto.

Byggeperioden varte fra januar 1908 og fram til åpningen i april 1909. Mellom 75 og 150 mann var engasjert til arbeidet. De steinsatte kanalene ble bygget av lokal naturstein samt kilt stein som var tilgjengelig etter nødvendig sprengningsarbeid i anleggsperioden.

Foruten selve kraftstasjonen, består anlegget av dam og dammurer, steinsatte kanaler, rørgater og tre bygninger som trolig har hatt som funksjon å regulere vannstrømmen.

Kraftverket har hatt en stor betydning for moderniseringen og utviklingen av Sandnes som by på 1900-tallet. Elektrisiteten ble en viktig del av byens infrastruktur, en kommunal tjeneste som sammen med drikkevann, brannvern og gatebelysning, gav større fleksibilitet og forutsigbarhet for industrien i byen.

Krågedal «Der Borte»

Heigard med gardsanlegg som fra gammelt av har ligget utenfor fellestunet. Enkeltminner i miljøet ble vedtaksfredet 12.02.1996, miljøet områdefredet 11.12.2017.

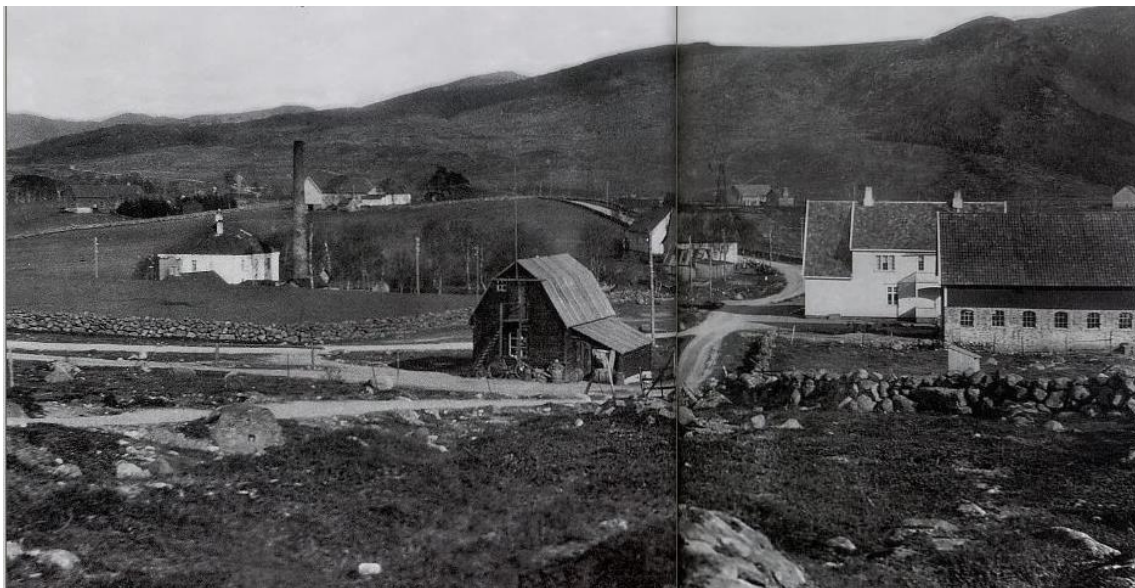
Husa sto her i 1884, men er trolig eldre. I tunet står heimahus med empire stilpreg og midtgangsplan, gråsteinsmurt fjøs med hevdaløe og grindabygd løe med naturvokste staver. Likeledes er det bevart tradisjonelle småhus for de ulike oppgavene i gårdsarbeidet – som smie litt sør for tunet og i motsatt retning er et gammelt tørkehus tatt i bruk til maskinhus. Begge disse er steinhus, slik ruinene etter kvernhus, tørkehus og hjulhus rundt om tunet også var.

Bebyggelsen ligger i tilknytning til et typisk eldre kulturlandskap, lite bearbeidet, med mange steingardsinnhegninger og mange spor etter hvordan man utnyttet vannressursene i drifta av garden. Enkeltbygninger, tun og kulturlandskap dokumenterer på en fin måte eldre driftsformer i jordbruket. Dette er et av få tun som ikke har vært gjenstand for utskifting, og linjene kan derfor trolig trekkes langt tilbake. I dag er det bare her vi finner den gamle skikken med fjøs og løe plassert hver for seg. Miljøet har høy kunnskapsverdi mht. til bygningshistorie og driftshistorie, og miljøet har slik det ligger litt for seg selv øverst i daldraget, høy opplevelsesverdi og formidlingsverdi.

Svilandskrossen

Svilandskrossen utviklet seg til et knutepunkt for Fjellbygda etter hvert som bygdeveiene ble bygd ut i andre halvdel av 1800-tallet.

Svilandskrossen antagelig først i 1920-åra. Fjellbygden Meieri til venstre, før tilbygget. Bebyggelsen på Sviland bruk 16, der det var landhandel og poståpneri. Handelen skal ha begynt i det lille huset i forkant, som nå er borte (kilde Alsvik 2000).

Hovedbygningen på Sviland bruk 16, med historie som landhandel og poståpneri

Svilandskrossen utviklet seg til et knutepunkt for Fjellbygda etter hvert som bygdeveiene ble bygd ut i andre halvdel av 1800-tallet. Med utgangspunkt i veikrysset og vannkraft fra Espelandstjørna ble stedet et lite bygdesenter med meieri, trevarefabrikk og handel. Stedet har bygningsmiljø som forteller om historien.

Her kom Fjellbygdens meieri i 1898, med drift til 1937. I 1916 kom Sviland trevarefabrikk som produserte hjul og kjøreredskaper. Beliggenheten i veikrysset var strategisk, som en typisk servicebedrift for tidens veifarende. På den andre siden av veien var det fra 1924 og i lang tid landhandleri og poståpneri. Veivokteren holdt også til i et hjørne av krysset. I 1930 ble Fjellbygdens Telefonselskap etablert, og de satt opp en kiosk i Krossen. Det er bygningsminner etter flere av disse virksomhetene. Autentisiteten varierer, men enkelthus

har tilbakeføringspotensial. De definerer fortsatt et miljø knyttet til Fjellbygdas felles historie. Miljøet som helhet har en lokal historisk identitetsverdi.

Skolen hadde i 1878 åpnet ved Smørdalsveien, litt lenger nord. Den ble i 1892 flyttet til Kyllles, men etter hvert som befolkningen økte, ble det bygd ny skole på Sviland i 1912. Den ble igjen erstattet av ny i 1967, som er mye utbygd. Sviland ungdomslag bygde forsamlingshus nærmere Svilandskrossen i 1937. Det står i dag, men sterkt ombygd.

Øverst og til venstre: Fjellbygdens Meieri. Til høyre; Sviland Trevarefabrikk, huset har en kjerne fra etableringen her i 1921.

Televektets tidligere XY-sentral fra 1954 representerer et typehus for sentraler i bruk fra 1930-årene til etter krigen. Det er bygd på stedet der Fjellbygdens Telefonselskap hadde sin kiosk da de startet i 1930.

Beskrevet i «Historiske linjer», verneplan for Telenors bygninger og installasjoner 1998, men er ikke med på senere lister for etatens landsverneplan.

REGISTRERINGSOVERSIKT – NØKKELTALL

Tallene og tabellene i denne rapporten er under oppdatering. År for grunnlaget er opplyst ved hver tabell. Selv om den statistiske oversikten ikke er helt ajourført, gir tallene nyttig oversikt over kulturarvens mangfold og trender i utviklingen.

I 2021 er det 80 kulturminner med verneverdi i bydelen.

Kulturminner fordelt på registreringskategorier

Kategorier kulturminner	Står	Derav nyregistrert	Tapt	I alt	Tidligere registrert	Tap av tidl.reg.
Bygning	40	15	35	75	60	58 %
Andre typer minner	20	10	0	20	10	0 %
Grøntanlegg	5	1	0	5	4	0 %
Ruin	15	0	0	15	15	0 %
Samlet	80	26	35	115	89	39 %

Tallgrunnlag des. 2021. Oversikt over kulturminner i bydelen fra Kulturminneregisteret. «Tidligere registrert» omfatter SEFRAK-registreringen på 1980-tallet og tilleggsregistreringer under tidligere verneplanarbeid.

Ni av de verneverdige kulturminnene gjelder det fredete kulturmiljøet Krogedal.

35 kulturminner er tapt – sett ut fra bestanden som er vurdert i tidligere kulturvernplaner utgjør tapet 39 %. Alle tapene gjelder bygninger, og holder vi andre typer minner utenom blir bygningstapet 58 %.

Kulturminneregisteret er oppdatert med 26 nye enkeltobjekter. Det gjelder komplettering av miljøer, enkeltminner som ikke ble fanget opp tidligere og flere «Andre typer minner», bl.a. veier og kanaler, dammer mm knyttet til Sviland kraftanlegg, og en skytestilling fra 2. verdenskrig.

18 registrerte objekter er vurdert å ikke lenger ha verdi og inngår ikke i tallmaterialet.

Kulturminner fordelt på samfunnssektor

Samfunnssektor	Står	Tap av tidl. registrert
Landbruk og fiske	49	32
Bolig uten spesiell næringstilknytting		
Fritidsbebyggelse		
Annen næring, industri og handel	14	1
Offentlige institusjoner, skoler mm	2	2
Samferdsel	6	0
Samlet kulturminner	72	35

Tallgrunnlag 2020. Tabellen viser hvilken samfunnssektor kulturminnene var knyttet til da de ble bygd og gjelder alle kategorier minner.

Registreringskategoriene er her slått sammen. Kulturminner knyttet til landbruk er fortsatt i klart flertall, selv om tapet her har vært stort.

Det er flest nye registreringer i gruppene «Annen næring, industri og handel» og «Samferdsel» og naturlig nok lave tapstall her.

Kulturminner fordelt på bygningstyper, andre typer minner

Type bygninger	Står	Tap av tidl. registrert
Bolighus andre miljøer	3	0
Hovedbygning gårdsbruk	9	19
Driftsbygning gårdsbruk	8	9
Mindre hus gårdstun	4	3
Mindre hus i utmark	3	1
Landbruksbebyggelse samlet	24	32
Næringsbygg	6	1
Fellesskapets hus, forsamlingshus, skoler ol.	2	2
Samlet bebyggelse	35	35
Andre minner, ruiner - gårdsbruk, kulturlandskap	24	0
Andre minner, ruiner - industri	8	0
Veier, bruer - offentlig samferdsel	5	0
Samlet andre minner, grønt og ruiner	37	0
Samlet i alt	72	35

Tallgrunnlag 2020.

Tapet i landbruksbebyggelsen er særlig høyt for bolighus, 76 % av bolighusene fra tidligere registreringer. Tapet i den øvrige landbruksbebyggelsen fordeler seg på tradisjonell gårdsbebyggelse og ulike hustyper.

Kulturminner fordelt på alder

Periode	Står	Tap av tidl. registrert
Før 1850	3	3
1850–1874	8	8
1875–1899	5	8
1800-tallet	14	1
1900–1924	22	6
1925–1949	2	1
1950–1999	6	
Ukjent	12	8
Samlet	72	35

Tallgrunnlag 2020.

Tapsandelen for de eldste gruppene er vesentlig høyere enn gjennomsnittet. For hus datert før 1874 er bestanden halvert, og tapet blir enda større om vi tar med perioden 1875–99. Men det er lavere for de som vi bare vet er før 1900, uspesifisert 1800-tallet. Her kan det også være flere gamle hus.

Tradisjonelle elementer i regionens byggeskikk og særskilte emner

Type tradisjonselement	Står	Tap av tidl. registrert
Grind	4	4
Naturstein som vegg	10	3
Sammenbygd heimahus og løe	1	
Ved gammel ferdselsvei	2	0
Minne fra 2. verdenskrig	2	0
Fellesskapets kulturminner	2	2

Tallgrunnlag 2020. Oversikten står ikke for enkelthus, men marker hus der disse elementene/emnene er aktuelle.

Det er ingen definerte «jærhus» i bydelen (Rogaland fylkes handlingsplan for jærhus, 2000.

Noen av Sandnes hus med *grindkonstruksjon* ble registrert i bydelen, en naturlig konsekvens av høy andel tradisjonelle hustyper i tunet. Halvparten av registrerte grindabygde hus som var med på tidligere verneplaner og registreringer er borte. "

Når det gjelder bestanden av hus med *naturstein som veggkonstruksjon* er situasjonen noe bedre – tre av ti, 23 % av de registrerte, er borte.

Fellesskapets kulturminner er en samlebetegnelse på hus for offentligheten – som skoler, forsamlingshus og kirker. Tapene her gjelder bedehuset Salem på Kylles, tidligere skolestue og uthus. Tilbake står skolestua på Seldal og Sviland kapellkirke.

KILDER

Alsvik, Marit K. og Alsvik, Jan. *Sandnes og Jæren. Den svundne tid formidlet gjennom Ingvald Dahles fotografier*. 1998.

Alsvik, Marit K. og Jan Alsvik. *Sviland gamle glimt*. Bind 1. 2000. [Sviland : gamle glimt. B. 1](#)

Aurenes, Ola. *Høyland gards- og ættesoge*. Gjennom 400 år. Stavanger 1954. [Høyland gards- og ættesoge gjennom 400 år: 1500-1900](#).

Berge, Egil og Jakobsen, Stein Rune. «Myklabust ...». *Sandnes historie- og ættesogelag. Årbok nr. 13*, 2010.

Broe, Unni og Skogstad, Solrun. *Kulturminner i Sandnes*. Rapport fra SEFRAK-registreringen. Sandnes kommune 1988.

Norges bebyggelse 1957. Myckland, Haakon Falck, Fiskaa, Haakon M.. [Norges bebyggelse : Sørliche seksjon Herredsbindet for Rogaland Søndre del](#)

Brand, David m.fl. *Historiske linjer», verneplan for Telenors bygninger og installasjoner*. 1998.

Schanche, Gerd. *Stritt folk Det illegale Sandnes* 1940–1945. 1979

Jonasen. J. Schanche. *Høyland gjennom 100 år*. Sandnes 1972.

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Widerøesamlingen. [Kontakt oss | IKA Rogaland](#)

SEFRAK-registreringen i Sandnes 1979–1986. (Temakart Rogaland)

Se fylkeskommunens nettside Temakart Rogaland om kulturminner [Saksbehandling - kultur \(temakart-rogaland.no\)](#).

<https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/11/28>.

<https://kart.1881.no>. Historiske kart. <https://kart.1881.no/?r=F3632033>

Forside: Skulekart yver Rogaland fylke (sør). 1927. [Mitt kart | Kartverket.no](#).